

תרבות ♦ ספרות ♦ אמנות

אנציקלופדיה בעידן התקליטור

סיבה לשמחה: גל מידע כתוב ומאוייר לילדים • סיבה לזהירות: שיכפול של ידע שגוי • סיבה למבוכה: איך יודעים מה לבחור

איור מתוך "אנציקלופדיה 2000", הוצאת קמחי

מרומאן של סנקביץ'. ומה, נגית, באשר לתפיסת היצר בצורות? האינפלציה מוצגת כבעייה ישראלית ולא כבעייה כלכלית שהגיעה את גלגלי ההיסטוריה במאה ה-20; אבטלה חלקית. טובה לכלכלה, ועוד פנינים מהסוג הזה המעירות על תפיסת עולמו של הכותב, אשר מבקש להגות את לקראו ורך ערכים אונייטיביים.

המגמה הישראל-צנטרית של הסקסט בולטת, כמוכן, בערכים שהסופר אנציקלופדיה. יש לברך על כך שטופרים עבריים זכו לערכים, אבל בכל זאת יש מקום לשאל מרוד הערך. חסמבה" וזה לשני עמדים מלאים, ואילו אפלטון לארבע שורות בלבד. אחד העם לא זכה

רצינית בהרכב, אי אפשר שלא להצביע על שורה ארוכה של ליקויים. בכל הכרכים חסר רפוס ברור של כתיבה אנציקלופדית, והדבר ניכר במיוחד בחסר האחדות של המידע, במיוחד בכל הנוגע לפרטים כסיסיים. אצל אישים רבים חסרים פרטים חיוניים כמו שנת לידה או שנת עלייה לשלטון, שנת הכתרה וכדומה. מצד אחד יש בערכים היצמדות רבה מדי למידע עכשווי ומייד, אופנתי אולי, שבעוד שנים מיספר היה חסר שימוש. לעיתים קרובות, גולשת כתיבת הערכים ממסירת מידע לפרשנות ולשיפוט ערכי ואידיאלוגי, וכך, הסוג הדידקטי והפך למכשלה מסוכנת. חלק גדול מהליקויים ב"אנציקלופדיה 2000" נובע, כנראה, מהרצון להתאים את הסקסט לקורא הישראלי הצעיר ומ"יהודי" בכל מחיר. הדבר ניכר בהצגה של תפיסות שמרניות ופוגרמנטליסטיות בכל הנוגע להיסטוריה היהודית והכללית, בהערפה של ידע משוכפל וממוחזר על פני המחקר החדשני, ובדיע משוכפל לנקודת-המבט היהודית באופן שהופך את האנציקלופדיה לפרוכניציאלית. לעיתים מרובר גם בקביעת עמדות פוליטיות באופן מפורש.

מן, וגם על הליקויים: אלה, למרבה הצער, אינם חסרים בשתוף.

כל אנציקלופדיה נבחנת בראש-זכרא שונה בעקרונות הבחירה שלה, בערכים הכלולים (ואינם כלולים) בה, באינפורמציה המופיעה בכל אחד מהערכים וביחס ביניהם, כמו גם בזמינות של הידע, בנחיות השגתו ובמידת הערכון שלו. בניגוד לאנציקלופדיה אלקטרונית, באנציקלופדיה של נייר לא ניתן לעדכן את המידע בתדירות הרצויה, והמידע הנכלל בו הופך לא את למידוש עוד בטרם יצאו הכרכים לאור.

לא קשה למצוא בכל אנציקלופדיה, גם בטובה והקפדנית ביותר, הרבה אי-דיוקים, הנובעים הן מהצורך לדחוס הרבה מאוד אינפורמציה לתוך מינימום של נפח, והן מחוסר האפשרות לעדכן את הכתוב לאחר שיצא לאור. לכן השאלה האליטימית לגבי סיבה של אנציקלופדיה אינה האם אפשר לפלוט שיגאות פה ושם (אם הן במסגרת הסביר), אלא האם במסגרת המיגבלות, יש היגיון בבניית מבחר הערכים גם מבחינת הידע התרבותי שנבנה, וגם מבחינת הצרכן שלה, כלומר

זהר שביט

כל העולם כולו, האנציקלופדיה המאוירת לילדים, עורך ראשי של המהדורה העברית: יון סדר, עשרה כרכים, הוצאת כתר. • אנציקלופדיה 2000, עורך ראשי של המהדורה העברית: יחיעם מרן, הוצאת קמחי. עד כה הופיעו שמונה כרכים, ועתידים להופיע שמונה נוספים, כולל מפתח. • כך זה עובד, אנציקלופדיה טכנולוגית עדכנית להבנת המובב אותנו, עורך המהדורה העברית: יורם לם, תשעה כרכים, הוצאת כתר.

כים וזכרים וראי את תחושת התג, כילדים, כאשר ההורים הביאו הביתה את האנציקלופדיה הראשונה. אי אפשר לשכוח את חרוזה הקריאה בערכים, אחד לאחד, ואת השימוש החוזר ונשנה, כשצריך היה "לטסב" נושא מסוים או מושג כלשהו בהתאם לדרישות המורה. האנציקלופדיה היתה המקור האולטימטיבי לידע, בעלת סמכות ללא עוררין. משפט 'הקסם': "כך כתוב באנציקלופדיה", היה סוף פסוק בכל ויכוח.

אנציקלופדיה גורמת לידע, אם הוא נולח מעטים, ליהפך לידע פתוח העומד לרשות הרבים. ולכן, דווקא בשל היותה סוכן מרכזי של יצירת ידע בתרבות, היא בעת ובעונה אחת, כפי שהראה החוקר האמריקאי גרפסון, גם מקור להתפשטות הבערות, לשיכפול של ידע שגוי ומוסכמות מוטעות, ובתור שכזו, למפיצה של שיגאות ודימויים פשטניים ושטחיים.

ראוי להתייחס להופעתן של אנציקלופדיות חדשות כתופעה חברתית-תרבותית, לא רק מרלית, ולבחון את תוכנן כמלאו הרצינות וכובד הראש. יש להגות שהאנציקלופדיות שיוכו להצלחה יטלו חלק מרכזי בקביעת הידע של הישראלי הממוצע במשך כמה דורות. הריבוי עשוי אולי להביא את ההורים הילדים, שלא יידעו כמה לבחור, אבל העובדה שקיים "שוק חפשי" של אנציקלופדיות היא תופעה שיש לברך עליה. צריך גם להעריך את ההעזה, בעידן התקליטור, להוציא אנציקלופדיה בגוטה ישן.

משלוש האנציקלופדיות החדשות שהופיעו באחרונה, זו של הוצאת "כתר" היא המצומצמת ביותר, וספק אם התואר "אנציקלופדיה" מתאים לה. מרובר

בראיה שהבחינה היה שישו כחשש מופיעה רב מדי של חומרות, צמצמות את שעות היגובה הישראלי את המולדת בבית המלאכה, אך מצבנו התדרדר, ויש אחד החייבים אבל במעבדה וישן "במסגרות מינימומיות" בליז למפגל שלנו. הוא התעקש שתולוכה של היצורים הללו עשית את דרכה על פני הקיר, מלוח טובל של עשן, תוך שיה נודע לנו כי בית המלאכה על כל תכולתו נהרף באחד. מותגיו כי היסוד. התחנה שבמסגרת הפול הכתוב הן דולק, ואף שצד הידע מאחד על ההכחדה שנגרם לי. תהליכתי לונתו לי ולחיים את החסון לזרות דבת.

הכרז, "מדריך להגנת עקרונות הפעולה של מכונות מתאים להם הרבה יותר. מי שמבקש לדאוג להכשרה טכנולוגית לילדיו ימצא בהם עניין. לסוג זה של ספרים יש לא מעט מקבילות בשוק, אך יש לקחת בחשבון שבחלקם, לפחות, אינם מעורכנים. גם כאן, הכרך על המחשבים מאכזב ביותר ואינו מעורכן בהתפתחויות האחרונות בתחום. אין בו התייחסות למהפכת המידע שעוברת על המחשבים, לא לתקליטור במחשבים ולא לתיקשורת מחשבים, הפופולרית כל כך בין ילדים, שלא לדבר על כך שאין ביטוי לשימושי המחשב בכל תחומי החיים. אני חוששת שהדור הצעיר, הרואה את המחשב כחלק בלתי נפרד מחייו, לא ימצא עניין בתיאור כל כך מיושן ולא עדכני.

העובדה שב-אנציקלופדיה 2000" הופיעו עד כה רק שמונת הכרכים הראשונים, היעדרו של המפתח, מקשה במקצת על ההשוואה בין שתי האנציקלופדיה האחרות, אבל גם כך אפשר לעמוד על התפיסה שהנחתה כל אחת

איור מתוך "כל העולם כולו", הוצאת כתר

איור מתוך "כך זה עובד", הוצאת כתר

התלמיד בכיתות הראשונות של בית-הספר. האנציקלופדיה של "כתר" מתאפיינת בניסיון להציג את המידע כשילוב בין הרבה מאוד טקסט ויזואלי לטקסט מילולי. העימוד הגרפי בניו כמו מסך של מחשב, בלי שהנייר יוכל להתחרות אפילו בחלק מיוערי "פשוטיות הטמונות במידע אלקטרוני. הצגה כזאת של הטקסט המילולי מזכירה חוברות קומיקס יותר מאשר אנציקלופדיה, המידע הנמסר הוא על כן מפורז ומבלבל ואפילו לקורא המבוגר קשה לעשות בו סדר. תשומת הלב הרבה שהוקדשה לעיצוב הגרפי באה על חשבון ההיקף הדל של הערכים (מורכב כ-500 ערכים ראשיים בלבד), איכותם ורמתם המקצועית היחודה.

כדי להפוך את האנציקלופדיה של כתר לשימושית לילד הישראלי הניסו לכוון המפתח סידרה של ערכים ביוגרפיים. על בניית המבחור הזה של גיבורי התרבות שווה לכתוב עבודת מחקר. כאן כדאי רק לציין שעמט עז וזה לערך "סופר ישראלי", ועגנון וזה לערך "סופר עברי" (אם כי בלוח של "תולדות מינה ישראל" נכתב, משום מה, שוכה בפרס נובל לשלום). א. ב. יהושע לא וזה לערך, והוא נמצא בחברה טובה עם יעקב שבתאי, יהושע קצו, משה שמיר ואברהם שלונסקי, אם למנות רק כמה דוגמאות. לעומת זאת גלילה רוזנברג עמית וכתה גם וכתה להיכנס לפנתיאון הביזנטי.

אין ספק שמבין שתי האנציקלופדיות, זו של הוצאת כתר מוצלחת הרבה יותר, הערכים שלה כתובים באופן הרבה יותר רציני ועמוק, והיא ראויה לתואר אנציקלופדיה יותר מאשר זו של כתר.

גם היא, כקודמתה, מבוססת על תרגום של אנציקלופדיה שיצאה לאור בחו"ל, והותאמה לקורא העברי הצעיר. העיצוב הגרפי נעים מאוד, השימוש בטבלאות מעולה ומצלחה למסור הרבה מאוד מידע, תוך ניצול של מעט מאוד מקום. כך, למשל, הטבלה המופיעה בערך "היסטוריה" משהו בין היבשות השונות ומצלחה לתת מבט חובק עולם על ההיסטוריה כולה, גם באופן משהו וגם באופן פרטני.

על אף שכתובת הערכים ב-אנציקלופדיה 2000

גם אם נאמץ את מה שנאמר באנציקלופדיה על הערך (הטוב כשלעצמו) על מושג האובייקטיביות, ונקבל את העמדה שכל סוג של ידע הוא תוצר של מערכת אינטרסים שונות, הרי שרוב המרחק בין זה לבין מניפולציה של הידע ופוליטיזציה שלו. כך, למשל, בערך הארוך מאוד המוקדש לאינתיפאדה נאמר שבמלחמת ששת הימים "אכזרו למדינת ערב 'השחיסים'". בערך נלווה מופיעה הערה על התיקשורת, ומסופר על הנזק שסיקר האינתיפאדה גרם למדינת ישראל, תוך הקביעה הדמגוגית, ש-מדינות אחרות, הנאנקות אף הן בבעיות רומות, פשוט אינן מתירות לטלוויזיה לצלם". המקור לנתונים המובאים בערך אינם דוברי צה"ל, אלא מכון "עובדי" בחברון).

הניסיון לנסח כל ערך מנקודת-מבט "יהודית", והא לעיתים קרובות לא רק פרוכניציאלי, אלא גם על גבול הגיחוך. לאלברט איינשטיין מוקדש ערך קצר מאוד, שאינו מתחיל אפילו להסביר כראוי את חשיבות תורתו. אבל המקום המועט שמוקדש לאינשטיין לא מונע מלהקדיש כמה שורות להיותו "ציוני נלהב" (הגזמה רבת). לאחופס ולמשלי מוקדש ערך קצר ביותר, אבל מוציאו מביאה את הסברה המגוחכת, ש-יש חוקרים הגורסים שאת משלי אחופס חיבר כעצם שלמה המלך". הערך "מכשפה", פותח במכשפה בתורה, ואילו בערך על מצרים העתיקה, אין כמעט התייחסות לדת מצרים ולתרבותה, אבל יש חזרה על המסורת המופרכת שבין העברים שבנו את הפירמידות היו העברים הקדמונים.

האימון של תפיסת פורמנטליסטיית, בלי ניסיון כלשהו להציג את התפיסות של המחקר הביקורתי המתקדם של המסר, בולטת בכל הערכים ומטילה ספק ביכולתה של האנציקלופדיה למלא את צרכיו של הילד הישראלי החילוני. כך לדוגמה, מערת המכפלה אינה מוצגת כמקום שבו, לפי המסורת, קבורים אברהם ושרה, אלא כ-מקום קבורתם; הערך על "ציאת מצרים" מערב בצורה מוזרה את המסורת המקראית והמדרשית עם השקפה פורמנטליסטית מזה ועם תיאוריות מודרניות מזה. מיד אחריו בא הערך "יצר", המתחיל, בהמשך לשיטת ה"יהודי" בכל תנאי, בהשקפת חז"ל, ומשם עובר בקפיצת-דרך לפריוד ולדוגמה הלשונה

לא אברמוביץ (מגדיל מוכר ספרים), ואילו אורי אורלב וזה לתיאור ספריו, כמעט ללא איזכור הביזנטיה שלו. לא מעט סופרים מופרים לילדים לא זכו לערכים, ובמיוחד בולט חסרונו של אוריאל אופק, שבכל זאת שמר לו מקום של כבוד בספרות הילדים העברית, והרבה ערכים על ספרות הילדים נשאלים מהאנציקלופדיה שלו.

בהתאמת הערכים לקורא הישראלי ניכרת מגמה, ברוכה כשלעצמה, לקשר במידת האפשר את הערכים לספרי ילדים, בהנחה שעולם זה קרוב לזה. אבל אפשר לתמוה האם ראוי להקדיש מקום כה רב יחסית למחבר של "במב" בערך נלווה על אוסטריה. בערכים נלווים אלה נפלו גם שגיאות מיותרות לחלוטין. בערך צודי הנלווה לערך "סביעת אצבעות" נקבע בסמכותיות, שאצל שרלוק הולמס "לא תמצאו זכר לטביעת אצבעות". אני מפנה את כותב הערך לאחד מסיפורי שרלוק הולמס, "הפרשה של קבלן הבניין מגורו", בספר "פרשת נור הטרשיש", שבו המפתח לפיתרון התעלומה נמצא בהימצאותה המסתורית של סביעת אצבע על הקד ובהשוואה בין סביעות האצבעות (עמ' 143). אפשר לי להביא דוגמאות רבות נוספות לטעויות כאלה, וקשה לי לדעת מתי המקור הכשיל את העורך או מתי נזקק הוא, בעבודת ההשלמה והעידכון שלו, למקורות פגומים, ומתי הסיף פרשנות (ודרשנות) מיותרת ומגמתית.

בהנחה שאנציקלופדיה משכשכת מקור מרכזי לבניית הידע אצל הילד, יש לבדוק אם היא מצליחה להשיב על מה שמעניין אותו ואשר אינו חלק ממערכת הלימודים. שתי האנציקלופדיות גם יחד לא עשו בכיוון זה מאמץ ראוי, והיכר ניכר, לדוגמה, בהיעדרם של ערכים מנותח הספורט ומתחום המוסיקה. מבחינה זו שתיהן גם יחד משקפות את העמדה הפטרונית לגבי הידע של הילדים, ולא עמדה שתנסה להתבונן בעולם מנקודת המבט של הילד.

גם הדעה הספקנית, הטוענת שאנציקלופדיה נותנת ביטוי לידע שעבר זמנו, מוכחת בכרכים השונים שלפני. היא מקבלת חיוק בעובדה שבמלוש האנציקלופדיות הערכים נשארים יתומים ללא שם המחבר, אולי מפני שחוקרים בעלי שם מסריכים לחתום על שכל ומיחזור כזה של ידע.

עם כל זאת, יש לברך על הופעתן של האנציקלופדיות, מפני שהן פותח בעיקר לפלח השוק של הגילאים הנמוכים, שהאנציקלופדיות הקיימות אינן יכולות לענות על צרכיו. אין ספק שבכל בית צריכה להימצא יותר אנציקלופדיה אחת, ובפעם הראשונה קיימת האפשרות לבחור בין כמה אנציקלופדיות המיעדות לכתוב הראשונות של בית-הספר.

במצב אידיאלי, שבו בכל בית תהיה יותר אנציקלופדיה אחת, ניתן יהיה לעודד בתהליך הלימוד את ההשוואה בין מקורות המידע השונים. שכן בעידן שבו השליטה בידיה היא שלטישה בכוח, הדבר המסוכן ביותר הוא רכישת מנופל על הידע. גל האנציקלופדיות הבא עלינו לטובה מהווה תרומה חשובה למניעת היווצרותו של מנופל כזה.